

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)
سال بیست و نهم، دوره جدید، شماره ۴۴، پیاپی ۱۳۴، زمستان ۱۳۹۸ / صفحات ۱۶۳-۱۴۵

بررسی پیشگویی ابن برّجان درباره زمان فتح بیت المقدس^۱

حامد نظریور^۲

تاریخ ارسال: ۹۸/۶/۷

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۱/۵

چکیده

یکی از موضوعات قابل توجه در مطالعات تاریخی، پیشگویی وقایع تاریخی است. ابن زکی الدین بشارت فتح بیت المقدس در ماه رجب را به صلاح الدین داده بود و منبع پیشگویی خود را تفسیر ابن برّجان ذیل آیات ابتدایی سوره روم عنوان کرد. هدف این پژوهش، بررسی پیشگویی ابن برّجان درباره زمان فتح بیت المقدس و چگونگی محاسبه اوست. این مقاله با روش اسنادی و توصیفی-تحلیلی و براساس منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است.

مبنای پیشگویی ابن برّجان تأمل در آیات قرآن کریم با رویکرد عرفانی بود. او با کاربست نظریه «دوائر التقدير» پیشگویی می‌کرد. او دوره‌های ۱۰۰۰ ماهه و دوره‌های مبتنی بر عدد ۷ را دوره‌های مهمی می‌دانست. او آیات ابتدایی سوره روم را ناظر به سه پیروزی در بیت المقدس می‌دانست: پیروزی مسلمانان در زمان خلیفه دوم، پیروزی مسیحیان در ۴۸۹ق. و پیروزی مسلمانان در ماه چهارم سال ۵۸۴ق. (پایان ماه ۷۰۰۰ قمری). او معتقد بود این آیات پیروزی نهایی مسلمانان با ظهور حضرت مهدی (عج) را نیز بشارت می‌دهند. پیشگویی او درباره فتح بیت المقدس یک سال زودتر از زمان تعیین شده واقع شده بود. البته پیشگویی او درباره ظهور امام زمان (عج) همزمان با فتح بیت المقدس، محقق نشد.

واژه‌های کلیدی: ابن برّجان، پیشگویی، بیت المقدس، دوائر التقدير، ابن زکی الدین

۱. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/hii.2020.27960.2102

۲. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه اصفهان؛ h.nazarpour@ltr.ui.ac.ir

مقدمه

یکی از آرزوهای انسان کسب آگاهی دربارهٔ آینده است. بر همین اساس، یکی از موضوعات قابل توجه در مطالعات تاریخی، پیشگویی وقایع تاریخی است. منظور از پیشگویی، خبر دادن از اخبار و حوادث آینده پیش از وقوع آنهاست (دهخدا، ۱۳۷۳: ۵۲۳۴/۴؛ عمید، ۱۳۸۸: ۲۷۷؛ معین، ۱۳۶۰: ۹۱۷/۱). البته معنای پیشگویی با آینده‌نگری و پیش‌بینی متفاوت است. آینده‌نگری مربوط به تدبیر و سیاست‌گذاری آینده و پیش‌بینی به معنای حدس دربارهٔ وقایع آینده براساس علل و قرائن موجود است (شفیعی دارابی، ۱۳۷۱: ۲۸). یکی از پیشگویی‌هایی که در منابع تاریخی نقل شده و به وقوع نیز پیوسته، مربوط به فتح بیت المقدس به دست صلاح‌الدین ایوبی است. این پیشگویی از زبان محی‌الدین بن زکی‌الدین دمشقی (متوفای ۵۹۸ق) نقل شده است. او ادیب، قاضی شافعی، اهل دمشق و مورد احترام صلاح‌الدین بود. صلاح‌الدین او را در سال ۵۷۹ق. به عنوان قاضی و حاکم حلب منصوب کرده بود. او در گرامیداشت فتح حلب به دست صلاح‌الدین در ۱۸ صفر ۵۷۹، این شعر را در مقابل صلاح‌الدین خواند و خبر از فتح بیت المقدس در ماه رجب داد: «و فتحک القلعة الشهباء فی صفر، مبشراً بفتح القدس فی رجب» (ذهبی، ۱۴۱۴ق: ۳۶۰/۲۱؛ ابن خلکان، ۱۳۶۴: ۲۲۹/۴). وقتی از ابن زکی‌الدین پرسیده شد این مطلب را از کجا می‌گویند، گفت: «أخذته من تفسیر ابن برّجان فی قوله تعالی: ألم غلبت الروم فی أدنی الارض» (ابن خلکان، ۱۳۶۴: ۲۳۰/۴).

گفتنی است ابوشامه در کتاب *الروضتین*، جریان را به این صورت بیان کرده است که تفسیر قرآن ابن برّجان به دست مجدالدین بن جهیل فقیه شافعی رسید. او در تفسیر سورهٔ روم این مطلب را دید که در رجب سال ۵۸۳ق. روم مغلوب و بیت المقدس فتح می‌شود. زمانی که حلب فتح شد، مجدبن جهیل نامه‌ای حاوی بشارت به فتح بیت المقدس با مشخص کردن زمان آن نوشت و به فقیه عیسی داد. فقیه عیسی آن را به سلطان گفت و برای قاضی محی‌الدین بن زکی‌الدین نیز نقل کرد. ابن زکی‌الدین پس از تحقیق و اعتماد به آن، «فعمل قصیده مدح السلطان بها حین فتح حلب فی صفر و قال فیها: و فتَحکم حلبا بالسيف فی صفر، قضی لکم بافتتاح القدس فی رجب» (ابوشامه، ۱۴۲۲: ۱۱۰/۳-۱۱۱). البته این بیت به این صورت نیز نقل شده است که: «و فتَحکم حلبا بالسيف فی صفر، مبشراً بفتح القدس فی رجب» (ابوشامه، همان، همان جا). چهار سال بعد، صلاح‌الدین در ۵۸۳ق. بیت المقدس را فتح و ابن زکی‌الدین اولین خطبه نماز جمعه را در بیت المقدس و در حضور صلاح‌الدین ایراد کرد (ذهبی، ۱۴۱۴: ۲۱/۳۵۸-۳۶۰؛ ابن خلکان، ۱۳۶۴: ۲۳۰/۴).

گزارش این پیشگویی ابن برّجان، در دیگر منابع تاریخی با ارجاع به منابعی که بیان شد،

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)، سال ۲۹، شماره ۴۴، زمستان ۹۸ / ۱۴۷

نقل شده است. برای مثال، ابن کثیر در *البدایة و النهایة* ذیل عنوان «نکته غریبه» این داستان را بیان کرده است (ابن کثیر، ۱۴۰۷: ۳۲۷/۱۲). ذهبی (۱۴۱۳: ۱۶۶/۳۶؛ ۵۵/۴۰) و صاحب کتاب *شذرات الذهب* (ابن عماد حنبلی، ۱۴۰۶: ۵۴۹/۶) نیز به این پیشگویی اشاره کرده‌اند.

منابع تاریخی منشأ این پیشگویی را تفسیر ابن برّجان ذیل آیات ابتدایی سوره روم بیان کرده‌اند، اما درباره مینا و چگونگی و روش محاسبه آن توسط ابن برّجان توضیحی ارائه نداده‌اند.

ابن برّجان (متوفای ۵۳۶ق / ۱۱۴۱م) یکی از عارفان و مفسران اندلسی و از مهم‌ترین شخصیت‌های علمی و فکری اندلس است. نام کامل او ابوالحکم عبدالسلام بن عبدالرحمن بن ابی الرجال محمد بن عبدالرحمن، اللخمی المغربي الافریقی الاندلسی الاشبیلی است. در وصف او گفته شده است: «الشیخ الفقیه الصالح الزاهد» (القاری، ۲۰۰۷: ۳۶۵). ذهبی او را با عنوان «الشیخ الامام العارف القدوه» معرفی کرده است (ذهبی، ۱۴۱۴: ۷۲/۲۰). ابن اَبّار (متوفای ۶۵۸ق) اولین نویسنده شرح حال ابن برّجان، در معرفی او از عناوین مفسر، محدث، متکلم، زاهد و اهل تصوف استفاده کرده است (ابن اَبّار، ۲۰۰۸: ۲۹۲/۲). ابن برّجان عالم به علم قرائت بود و تأکید می‌کرد قاری باید تلاش کند به بصیرت تام از کتاب عالم و انسان، یا همان قرائت برتر برسد (گریل، ۱۳۸۰: ۵). او گرایش عرفانی داشت و به «غزالی اندلس» مشهور بوده است (Bowering, 2016: 7-8). ابن برّجان پیرو مکتب عرفانی ابن مسرّه و از پیشوایان «مردون»، گروهی از صوفیه غرب اندلس بود. او و ابن عریف دو بنیان مکتب تصوف «المریه» و «الخله» در اندلس بودند (ابن خطیب، ۱۴۲۴: ۲۲۵/۲). ابن برّجان یکی از چهره‌های شاخص دوره موحدون در اندلس به شمار می‌آید (القاری، ۲۰۰۷: ۳۷۳). تفسیر بزرگ و مهم او *تنبیه الافهام الی تدبر الکتاب الحکیم و تعرف الآیات و النبأ العظیم* نام دارد که در پنج جلد چاپ شده است. این تفسیر یکی از مهم‌ترین تفاسیری است که در غرب اسلامی نگاشته شده (مزیدی، ۱۴۳۴: ۲۹) و تصحیح‌های متعددی از آن ارائه شده است (Lopez, 2017: 82). تفسیر دیگر او *ایضاح الحکمه باحکام العبره* نام دارد. او پیشگویی فتح بیت المقدس را در *تنبیه الافهام* در تفسیر آیات یک تا پنج سوره روم به تفصیل بیان کرده و در *ایضاح الحکمه* نیز به آن اشاره کرده است.

همان‌طور که گفته شد، با وجود آنکه در منابع مختلف به پیشگویی ابن برّجان اشاره شده، ولی روش و مبنای پیشگویی او استخراج، شرح و تبیین نشده است. بر این اساس، هدف این مقاله بررسی پیشگویی ابن برّجان درباره زمان فتح بیت المقدس، ذیل آیات ابتدایی سوره روم و مینا و چگونگی محاسبه او در این باره است. در این راستا، مؤلف پژوهش حاضر به دنبال

پاسخ به این سؤالات است که: ابن برجان چگونه براساس آیات ابتدایی سوره روم، فتح اورشلیم را پیشگویی کرده است؟ مبنای او در این پیشگویی چیست؟ آیا واقعاً این پیشگویی در زمان گفته شده، محقق شده است؟

بررسی و پاسخ به این سؤالات با توجه به اهمیت و جایگاه ابن برجان و همچنین اهمیت پیشگویی او و توجه تاریخ‌نگاران به آن، مهم و ضروری است. این مقاله به روش اسنادی و توصیفی-تحلیلی و براساس منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است.

درباره پیشینه تحقیق باید گفت براساس جست‌وجوی انجام شده در منابع اطلاعات علمی این نتیجه به دست آمد که تاکنون پژوهشی به زبان فارسی یا عربی درباره پیشگویی ابن برجان، چه به صورت مستقل و چه به صورت ضمنی، انجام نشده است. در حوزه آثاری که به زبان انگلیسی به نگارش درآمده‌اند، دو مورد مرتبط با مسئله این مقاله یافت شده است. یکی، مقاله «بلور» است که پیشگویی ابن برجان و ابن عربی در این باره را گزارش داده و بررسی کرده است (Bellver, 2014: 252- 286). بلور چگونگی محاسبه ابن برجان را توضیح داده، اما مبنای او را که مبتنی بر رویکرد عرفانی و اطلاع از عالم غیب از طریق تهذیب نفس و تدبیر در آیات قرآن بوده، بیان نکرده است. او همچنین پیشگویی ابن برجان درباره ظهور حضرت مهدی (عج) را توضیح نداده و بدون ذکر عبارات و متن ابن برجان، به صورت گذرا به آن اشاره و از آن عبور کرده است. بلور با اعتماد به گفته علمای مسلمان بعدی که تأیید کرده‌اند پیشگویی ابن برجان در زمان گفته شده محقق شده است، بر این گمان بوده که ابن برجان سال ۵۸۳ق. را به عنوان سال فتح بیت المقدس پیشگویی کرده و توضیحات خود را نیز براساس این تصور اشتباه ارائه داده است (در صورتی که در مقاله پیش رو مشخص شده است که عبارات ابن برجان ناظر به سال ۵۸۴ق. است). نوشته دیگر مربوط به «یوسف کاسویت» است که چند صفحه از کتاب خود را به پیشگویی ابن برجان اختصاص داده است (Casewit, 2017: 294-302). او شیوه محاسبه ابن برجان را به طور خلاصه بیان کرده و درباره مبنای او، به طور ضمنی به رویکرد عرفانی او اشاره کرده، اما هیچ اشاره‌ای به عبارات ابن برجان درباره ظهور امام زمان (عج) نکرده است. کاسویت نیز گرفتار این تصور اشتباه شده که ابن برجان سال ۵۸۳ق. را به عنوان سال فتح بیت المقدس پیشگویی کرده است.

تفاوت مقاله حاضر با این دو اثر آن است که دغدغه اصلی مؤلف این پژوهش بررسی پیشگویی ابن برجان درباره فتح بیت المقدس، به صورت مستقل، جامع و با تأکید بر تألیفات ابن برجان و عبارات متن اصلی است. همچنین تلاش شده است تحقق یا عدم تحقق این پیشگویی در زمان گفته شده مورد بررسی قرار گیرد.

از آنجا که این پیشگویی براساس تفسیر آیات ابتدایی سوره روم بیان شده، در این مقاله، ابتدا توجه مفسران به پیشگویی ابن برجان مرور شده و سپس دیدگاه ابن برجان در تفسیر این آیات و پیشگویی او تبیین و بررسی شده است.

۱. توجه مفسران به پیشگویی ابن برجان

برخی مفسران ضمن تفسیر آیات ابتدایی سوره روم (آیات اول تا پنجم این سوره)، به پیشگویی ابن برجان توجه داشتند و به آن اشاره کرده‌اند. برای مثال، ابراهیم بن عمر بقاعی در تفسیر خود به طور کلی به پیشگویی و محاسبه ابن برجان بر مبنای دوائر التقدير اشاره کرده است (بقاعی، ۱۴۲۷: ۵/۵۹۵). محمود بن عبدالله آلوسی نیز در *روح المعانی* به پیشگویی ابن برجان و استخراج سال فتح بیت المقدس از آیات سوره روم اشاره کرده، ولی چگونگی محاسبه او را بیان نکرده است (آلوسی، ۱۴۱۵: ۱/۱۰۶). او در جای دیگری از تفسیر خود، پس از اشاره به پیشگویی ابن برجان و تحقق آن پس از مرگش، بیان کرده است که ابوجعفر بن زبیر بر این باور بوده که ابن برجان برخی امور غیبی را از قرآن کریم استخراج می‌کرده و نسبت به آنها اطلاع داشته است (همان، ۲۲/۱۱). در تفسیر *بحر المحیط* نیز به پیشگویی ابن برجان اشاره شده و مؤلف آن بیان کرده که ابن برجان از آیات ابتدایی سوره روم، زمان و روز فتح بیت المقدس را استخراج کرده است (ابوحیان، ۱۴۲۰: ۱/۵۹؛ ۸/۳۷۴-۳۷۵). همچنین ابن عربی در تفسیر *رحمة من الرحمن* پس از محاسبه سال فتح بیت المقدس (۵۸۳ق)، براساس علم جمل و عدد حروف «الم»، گفته است: «و کان ابوالحکم عبدالسلام ابن برجان قد ذکر ذلک فی کتاب له» (ابن عربی، ۱۴۱۰: ۳/۳۴۱)، ولی به روش و مبنای محاسبه ابن برجان اشاره نکرده است.

در تفاسیر معاصر، آل‌غازی فقط به گزارش ابن خلکان در این باره و اینکه منبع این پیشگویی تفسیر ابن برجان بوده، اشاره کرده است (آل‌غازی، ۱۳۸۲: ۱/۴۱). همچنین آیت‌الله سید مصطفی خمینی در تفسیر خود با ارجاع به *روح المعانی*، به پیشگویی ابن برجان و استخراج سال فتح بیت المقدس از آیات سوره روم اشاره کرده، ولی چگونگی محاسبه او را بیان نکرده است (خمینی، ۱۴۱۸: ۲/۲۹۸-۲۹۹). صاحب کتاب *الاساس فی التفسیر* نیز درباره این موضوع فقط گفته است: «استخرج ابوالحکم عبدالسلام بن برجان فی تفسیره فتح بیت المقدس سنة ثلاث و ثمانین و خمسمائة من قوله تعالى الم غلبت الروم» (حوی، ۱۴۲۴: ۷۰۰/۲).

البته توانایی پیشگویی ابن برجان، توجه برخی دانشمندان را حتی قبل از تحقق پیشگویی فتح بیت المقدس جلب کرده بود. برای مثال، از عبدالرحمن بن ناجر (متوفای ۵۳۷ق) ادیب

بزرگ مصری، نقل شده است که: «یستخرج من تفسیر ابی الحکم بن برّجان ما یحدث الی یوم القیامه» (سیوطی، ۱۴۲۶: ۵۵۹).

بدین ترتیب، باید گفت هرچند در برخی منابع تاریخی (همان طور که در مقدمه بیان شد) و برخی تفاسیر (که در این قسمت مرور شد) به پیشگویی ابن برّجان اشاره شده، ولی روش و مبنای محاسبهٔ او توضیح داده نشده است. در نوشتهٔ حاضر، بر اهمیت و ضرورت بررسی پیشگویی ابن برّجان تأکید شده است.

۲. تفسیر ابن برّجان دربارهٔ آیات ابتدایی سورهٔ روم

ابن برّجان پیشگویی خود را ضمن تفسیر این آیات بیان کرده است. بر همین اساس، ابتدا دیدگاه او دربارهٔ پیشگویی‌های مستخرج از این آیات بیان شده و سپس به تبیین و بررسی آن پرداخته‌ایم.

۲-۱. پیروزی‌ها و شکست‌های مسلمانان در بیت المقدس

از دیدگاه ابن برّجان این آیات دربارهٔ پیروزی‌ها و شکست‌های مسلمانان در سرزمین بیت المقدس سخن می‌گویند. او نظر مفسرانی را که طرف دیگر را ایرانیان می‌دانند، نمی‌پذیرد. او با استناد به آیهٔ «و یومئذ یفرح المؤمنون بنصر الله» (روم: ۴-۵) معتقد است این آیات از دو پیروزی مسلمانان خبر می‌دهند و مسلمانان به واسطهٔ این پیروزی‌ها خوشحال می‌شوند؛ نه پیروزی رومیان و مسیحیان. ابن برّجان با تأکید بر عبارت «و هو العزیز الرحیم» (روم: ۵) استدلال می‌کند که مسیحیان مورد رحمت خاص خداوند و نصرت او قرار نمی‌گیرند: «و لیست الروم بعد اعراضهم عن الدعوی بمحمد (ص) بمرحومین فی قوله: و هو العزیز الرحیم» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۳۲۷/۴). از دیدگاه او وقتی مسیحیان دعوت پیامبر اسلام (ص) به اسلام را رد کردند، دلیلی نداشت که مسلمانان از پیروزی مسیحیان خوشحال شوند و خداوند نیز بشارتی دربارهٔ مسیحیان نازل نکرده است. بنابراین با توجه به اسم «الرحیم» که در آیهٔ پنجم ذکر شده، غرض نهایی خداوند خبر دادن از پیروزی مسیحیان نیست؛ زیرا «الرحیم» به معنای کسی است که هدایت و رحمت ویژه‌ای به مؤمنان یعنی مسلمانان عطا می‌کند: «انما یعبر باسم «العزه» عن معنی انتقامه و باسم «الرحمه» عن حکم رحمته منه بالمؤمنین... انما البشری و الرحمة للمؤمنین» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۳۲۷/۴). از آنجا که خداوند «عزیزٌ یتقم من اعدائه رحیم باولیائه» (ابن برّجان، ۲۰۱۶: ۴۹۴) است، خبر از پیروزی مسلمانان و شکست مسیحیان داده است.

ابن برّجان معتقد است این آیات از سه پیروزی و غلبه در بیت المقدس خبر می دهند که دو پیروزی متعلق به مسلمانان و یکی متعلق به رومیان است:

الف. پیروزی مسلمانان و فتح بیت المقدس در زمان خلیفه دوم: «اولهن غلبه الصحابه اياهم» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۳۲۵/۴). او عبارت «غلبت الروم» را ناظر به این پیروزی دانسته است: «هو إخبار و بشاره منه عن التقدير المقدر لظهور الكائن، فكان ذلك زمان عمر بن الخطاب غلبهم على بلاد الشام و استخراج بيت المقدس عن ايديههم» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۳۲۴/۴). او در توضیح زمان این واقعه و اینکه خداوند تحقق آن را در فاصله «بضع سنين» خبر داده، معتقد است «بضع» بر سه تا نه دلالت دارد و این واقعه در همین فاصله زمانی رخ داده است. از دیدگاه اهل لغت نیز منظور از «بضع» عددی بین سه تا نه یا سه تا ده است (ابن منظور، ۱۹۸۸: ۱۵/۸؛ قرشی، ۱۳۵۵: ۱۹۸/۱؛ راغب اصفهانی، ۱۳۳۲ش: ۱۲۹؛ طریحی، ۱۳۶۲: ۳۰۰/۴؛ ابن فارس، ۱۴۰۴: ۲۵۷/۱). ابن برّجان آغاز محاسبه را زمان نزول این آیه در مکه می دانست و هر هفت سال را یک سال در نظر گرفته است. بر این اساس، او فاصله نزول آیه و فتح بیت المقدس در زمان خلیفه دوم را بین $(3 \times 7 = 21)$ و $(4 \times 7 = 28)$ سال معرفی کرده که با معیار جدید او (یعنی هر هفت سال به عنوان یک سال)، بین سه تا چهار سال می شود و با عبارت بضع سنين سازگار است: «و كان نزول هذه السورة بمكة، فكان ذلك في داخل بضع اسابيع سنين على رأس عشرين إلى ثمان و عشرين سنة» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۳۲۴/۴).

ب. شکست مسلمانان در بیت المقدس: «و الغلبه التي لهم اليوم ثانيه» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۳۲۵/۴). ابن برّجان عبارت «و هم من بعد غلبهم سيغلبون» را ناظر به شکست مسلمانان در سال ۴۸۹ ق. و تسلط مسیحیان بر بیت المقدس می داند که این تسلط تا زمان ابن برّجان ادامه داشته است: «ثم كانت للمسلمين كره فانزعوا عن ايديههم ما كانوا اخذوه ... ثم ادبلوا بغلبه ... عام تسعه و ثمانين و اربعمائة، فغلبوا على أرض الشام و على بيت المقدس» (همو، همان، همان جا). او تحقق این وعده را نیز در فاصله زمانی بضع سنين دانسته است. به این صورت که زمان این رخداد را سال ۴۸۹ ق. دانسته و آن را به سال ۵۰۰ ق. گرد می کند. سپس هر سال را معادل هزار ماه تقویم عرب در نظر گرفته و بیان کرده که این واقعه با معیار جدید او (یعنی هر هزار ماه به عنوان یک سال)، در پایان سال ششم (یعنی ماه $(500 \times 12 = 6000)$) رخ داده و مشمول بضع سنين نیز شده است: «و ذلك عند آخر السنه السادسة التي هي من ألف شهر من شهر العرب، تصديقاً لقوله «في بضع سنين» التي سادس ايامها رأس الخمسمائة سنة» (همو، همان، همان جا).

ج. پیروزی مسلمانان و فتح بیت المقدس: ابن برّجان عبارت «سیغلبون» را ناظر به پیروزی مسلمانان در آینده (یعنی پس از سال ۵۲۲ق. که مشغول نوشتن تفسیر بود) دانسته است: «و بقی الوعد الکریم بأنهم سیغلبون، فرجعت هذه الغلبة عليهم ثلثة ثلثة» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۳۲۵/۴). او زمان این پیروزی را پایان سال هفتم (با معیار هر هزار ماه یک سال) یا همان ماه ۷۰۰۰ تقویم قمری پیشگویی کرده است که پس از ۵۸۳ سال و ثلث سال (= چهار ماه) یعنی مطابق با ماه چهارم سال ۵۸۴ ق. خواهد بود: «ثم إلى تمام الخمسمائة و ثلاث و ثمانین سنة و ثلث سنة تمام سبع سنینها و نحن فی عام اثنتین و عشرين و خمسمائة» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۳۲۵/۴). به عبارت دیگر، این فتح، هزار ماه پس از اتفاق قبلی رخ داده است. بر این اساس، او معتقد است دو رخداد اول که قرآن پیشگویی کرده، محقق شده‌اند و پیشگویی سوم در آینده محقق می‌شود. بنابراین از دیدگاه او سال قرآنی می‌تواند بر سال معمولی (دوازده ماه قمری)، هفت سال معمولی یا هزار ماه قمری دلالت داشته باشد.

البته قرآن کریم زمان رخداد این وقایع را بیان نکرده و فقط به فاصلهٔ آنها (بضع سنین) اشاره کرده است، ولی ابن برّجان با روش خاص خود و براساس نظریهٔ «دوائر التقدير» و رخداد دایره‌ای و دوره‌ای مقدرات الهی، محاسبات مربوطه را انجام داده و زمان پیروزی سوم را براساس آیات قرآن پیشگویی کرده است. مبنای او در این محاسبه در بخش تبیین و بررسی توضیح داده می‌شود.

در اینجا لازم است مقایسه‌ای بین گزارش منابع تاریخی در این باره (که در مقدمه بیان شد) و متن تفسیر ابن برّجان انجام شود. براساس متن تفسیر ابن برّجان، فتح بیت المقدس در ماه چهارم سال ۵۸۴ق. پیشگویی شده است. او نام ماه را بیان نکرده، بلکه فقط گفته است بعد از ۵۸۳ سال و چهار ماه از هجرت. اگر آغاز سال قمری از ماه محرم در نظر گرفته شود، ماه چهارم آن ربیع الثانی می‌شود، ولی اگر آغاز سال از زمان هجرت پیامبر (ص) یعنی ربیع الاول در نظر گرفته شود، ماه چهارم می‌شود رجب (Bellver, 2014: 266-267). بدین ترتیب، گزارش تاریخی که در مقدمه بیان شد و در آن پیشگویی فتح در سال ۵۸۳ق. را به ابن برّجان نسبت داده‌اند، درست نیست و در واقع ابن برّجان سال ۵۸۴ق. را مدّ نظر داشته است. علت اشتباه آنها ممکن است غفلت از عبارت «و ثلث سنه» باشد. علاوه بر این، روشن می‌شود که ابن زکی و کسانی که ماه رجب را به عنوان زمان فتح پیشگویی کرده‌اند، آغاز سال قمری را زمان دقیق هجرت، یعنی ماه ربیع الاول در نظر گرفته‌اند و چهار ماه را محاسبه کرده‌اند.

۲-۲. پیروزی نهایی مسلمانان با ظهور حضرت مهدی (عج)

او پس از پیشگویی فتح بیت المقدس در سال ۵۸۴ق، بشارت پیروزی مسلمانان در این آیات را با استفاده از حدیثی از پیامبر اسلام (ص)، با ظهور حضرت مهدی (عج) مرتبط دانسته است: «قال رسول الله (ص) و ذكر المهدي فقال: يملأ الارض عدلاً و قسطاً كما ملئت جوراً و ظلماً ...» فيكون ذلك إخباراً عن غلبتنا لهم يومئذ... فيكون تقدير الكلام «غلبت الروم في أدنى الارض و هم بعد غلبهم» أي في الثالثه «سيغلبون في بضع سنين» إخبار عن غلبه المسلمين لهم بالامام العدل رضی الله عنه و عنا و قد جاءت الاخبار بذلك و لله المستعان» (ابن برجان، ۲۰۱۳: ۳۲۶/۴). بدین ترتیب، او با تأکید بر روایاتی که درباره ظهور حضرت مهدی (عج) وارد شده، عبارت «سیغلبون» را ناظر به پیروزی نهایی مسلمانان با ظهور حضرت (عج) و به رهبری او نیز دانسته است.

ابن برجان همچنین در تفسیر «الله الامر من قبل و من بعد و يومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله» تأکید کرده است که پس از این پیروزی‌ها و شکست‌های مسلمانان و رومیان، پیروزی نهایی متعلق به مسلمانان و به رهبری حضرت مهدی (عج) خواهد بود: «اخبر جل ذكره بما يكون لهذه الامه و عليها من وقائعها مع الروم، ثم اشار الى اقتراب الانقراض من آخر وقائعها و هي غلبه المسلمين اياهم مع الامام المبشر به» (ابن برجان، ۲۰۱۳: ۳۲۶/۴).

او در تفسیر دیگرش *ايضاح الحکمه* نیز در تفسیر سوره روم پیروزی وعده داده شده در این آیات را با ظهور حضرت مهدی (ع) مرتبط دانسته است: «في بضع سنين، هذا مستقبل، قال رسول الله (ص) لو لم يكن الدنيا الا يوم واحد لطول الله ذلك اليوم حتى يلي رجل من عترتي اسمه علي يملأ الارض قسطاً و عدلاً كما ملئت جوراً و ظلماً» (ابن برجان، ۲۰۱۶: ۴۹۴). البته ابن برجان سال ظهور حضرت (ع) را پیشگویی نکرده و فقط معتقد است این آیات ظهور حضرت (عج) و پیروزی نهایی مسلمانان را نیز بشارت داده است. البته با توجه به عبارت «في الثالثه» در نقل قول اول، به نظر می‌رسد او احتمالاً زمان فتح بیت المقدس در ۵۸۴ق. و ظهور حضرت (عج) را همزمان و حتی فتح بیت المقدس را به دست او (بالامام العدل) می‌دانسته است.

۳. تبیین و بررسی پیشگویی ابن برجان

از دیدگاه ابن برجان، از آینده اطلاع یافتن یک خرق عادت و یک امر فوق طبیعی است، اما این امر محال نیست؛ زیرا ممکن است امری برای برخی نادیدنی و برای دیگران قابل مشاهده باشد (Casewit, 2017: 297). ابن برجان مواردی را از قرآن کریم در تأیید امکان پیشگویی و

پیش‌بینی آینده بیان و تأکید کرده است که خداوند می‌تواند علم وقایع آینده را به بندگانش برگزیده‌اش عطا کند. برای مثال، در تفسیر سورهٔ یوسف بیان کرده است که خداوند به یعقوب علم نبوت داده بود و او از آینده اطلاع داشت (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۸۷/۳). ابن برّجان تأکید کرده است که فقط خداوند عالم به غیب است و در برخی موارد، بخشی از علم خود را به بنده‌اش عطا می‌کند (ابن برّجان، ۲۰۱۶: ۱۳۱).

او براساس نظام فکری خود، تفسیر جدیدی از این آیات ارائه داده و فتح بیت المقدس را پیشگویی کرده است. این بخش به تبیین و بررسی پیشگویی او اختصاص دارد.

۳-۱. مبنای پیشگویی

پیشگویی ابن برّجان مبتنی بر محاسبهٔ عددی حروف یا علم حروف نیست. محاسبهٔ او براساس علم نجوم یا موقعیت ستارگان نیز نیست (Casewit, 2017: 297). ابن برّجان معتقد است علم به آینده با تحقیق به دست نمی‌آید. علم آن نزد خداست و به هر کس به هر اندازه که بخواهد عطا می‌کند: «أما تعرّف الامر و ما یحدثه الله من حوادث تکون فی الاستقبال فذلک امر الله یكشف الله منه ما شاء لمن یشاء ... فلا مطمع فی التحقیق فی ذلک» (ابن برّجان، ۲۰۱۶: ۶۶۶). از دیدگاه ابن برّجان قرآن کریم تجلی لوح محفوظ است. بنابراین تنها راه ممکن برای اطلاع از لوح محفوظ و عالم غیب و همچنین وقایع آینده، استخراج معانی نهفته در قرآن کریم است (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۱۶۲/۱؛ Casewit, 2017: 299). از نظر او، انسان با اطلاع از لوح محفوظ از امور غیبی مطلع می‌شود و لوح محفوظ همان اقتضائات اسماء و صفات الهی است. او تأکید کرده است انسان با تقویت بذر معرفتی که خداوند در دل او قرار داده، می‌تواند ملکوت را مشاهده کند و نسبت به امور مختلف علم حضوری پیدا کند: «و علی الحقیقه فما اللوح المحفوظ الا ما اقتضته اسماء الله تعالی و صفاته و افعاله و امره و نهیه. ... فتجد المومن للبذره التي فی قلبه من المعرفه یصدقها بالایمان .... فیستفتح الابواب و تنتهی الی العرش العظیم فیشاهد الملکوت» (ابن برّجان، ۲۰۱۰: ۶۰/۲-۶۱). بنابراین براساس نظام معرفتی ابن برّجان که عرفانی است، معرفت حقیقی از این طریق به دست می‌آید که شامل معرفت نسبت به وقایع آینده نیز می‌شود. به عبارت دیگر، شناخت وقایع آینده به وسیلهٔ تفکر و تأمل در آیات الهی همراه با تهذیب نفس به دست می‌آید. بر این اساس، ابن برّجان پیشگویی خود را ضمن تفسیر قرآن کریم بیان کرده است. او روش محاسبهٔ خود را از آیات قرآن استخراج کرده و رسیدن به این مرحله را مشروط به صفای باطن دانسته است. بنابراین مبنای پیشگویی او تأمل در آیات قرآن کریم با رویکرد عرفانی بوده است.

ابن برّجان با این مبنا به نظریه «دوائر التقدير» رسیده و پیشگویی خود را براساس آن ارائه داده است. او معتقد است مقدرات الهی به صورت دایره‌ای و دوره‌ای محقق می‌شوند و حکمت الهی در آنها جاری می‌شود. او دربارهٔ ابتدای سوره روم تأکید کرده است که با اطلاع از این دوره‌ها می‌توان وقایع آینده را پیشگویی کرد: «حکمه الله جل ذکره فی دوائر التقدير ... و لما أخبر عن الروم أنهم غلبوا فی أدنى الارض و هو بلد الشام، کان أخبارا منه عما یکون» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۳۲۳/۴). بر این اساس، برای تبیین این پیشگویی، لازم است دیدگاه او دربارهٔ دوائر التقدير روشن شود.

۲-۳. دوائر التقدير

ابن برّجان در توضیح شکست و پیروزی‌های مسلمانان، نظریهٔ دوائر التقدير را به کار گرفته است. او در تفسیر *ایضاح الحکمه* نیز این آیات را مربوط به «تدوار الدوائر» دانسته و فهم کامل آن را «ایصال العلم بدوائر الافلاک» معرفی کرده است (ابن برّجان، ۲۰۱۶: ۴۹۵). او معتقد است وقایع و اتفاقات جهان، تجلی مقدرات الهی است. مقدرات الهی به صورت دایره‌ای و دوره‌ای محقق می‌شوند و بر همین اساس نیز او اصطلاح «دوائر التقدير» و «دوائر افلاک» را برای این دوره‌ها به کار برده است. از دیدگاه او، همهٔ تجلیات در جهان خلقت به صورت دوره‌ای می‌باشند که از طریق حکمت و امر الهی تقدير و اندازه‌گیری می‌شوند: «دوائر افلاک تستدیر بامر و تدبیره» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۴۰/۵)؛ «و إنّما دوائر حکم الله جل جلاله تدور بحکمته» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۵۳۰/۵-۵۳۱). او توضیح داده است که طبق حکمت الهی، همهٔ اتفاقات جهان براساس دوره‌هایی است که مقدر شده است: «جميع مجاری حکمه الله تبارک و تعالی فی الدنيا و الاخره جاریه علی دوائر محکمه التداور ... علی ذلک احکم امره فی الارض و فی السماء» (ابن برّجان، ۲۰۱۰: ۷۳/۱).

از دیدگاه ابن برّجان، وقایع جهان دوره‌ای می‌باشند. او افلاک را آیه‌ها و نشانه‌های خدا معرفی کرده و معتقد است بین چرخش افلاک و حوادث ذیل آن ارتباط وجود دارد و براساس آن می‌توان خبر از حوادث آینده داد: «افلاک تستدیر بامر الله جل ذکره تخبر عن غیب» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۱۶۶/۳). او معتقد است: «و من تدبر دوائر التقدير فی اختلاف الليل و النهار و اختلاف الازمان ... عساه أن یقف علی بعض العلم بذلک و ما یحصل من ذلک» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۳۲۵/۴-۳۲۶). بر این اساس، پیشگویی وقایع آینده با تأمل بر دوائر التقدير امکانپذیر است.

پیشگویی ابن برّجان مبتنی بر دوائر التقدير و تناسب و ثبات دوره‌ها (دوائر محکمه) است.

از دیدگاه او، دوائر التقدير ثابت و قابل اندازه‌گیری‌اند و الگوهای تاریخی قابل محاسبه و پیش‌بینی ارائه می‌دهند. از آنجا که فرایند متناوب حوادث، وابسته به دوائر التقدير است، می‌توان یک الگوی تاریخی از آن استخراج کرد و براساس آن و مدت زمان گردش این دوره‌ها، وقایع را پیشگویی کرد (ابن برّجان، ۲۰۱۶: ۴۵۸؛ Casewit, 2017: 296; Bellver, 2014: 259-260).

دوائر التقديری که ابن برّجان در بیان پیشگویی‌های آیات ابتدایی سورهٔ روم از آنها استفاده کرده، دورهٔ هفت ساله (در مورد اول مسلمانان) و دورهٔ هزار ماهه (در مورد دوم و سوم) است. او در تفسیر سورهٔ روم این دوره‌ها را توضیح نداده و فقط از آنها استفاده کرده، ولی در تفسیر سورهٔ قدر تا حدودی آنها را توضیح داده است. او برای دورهٔ هزار ماه قمری اهمیت بسیاری قائل بوده و براساس اینکه قرآن کریم فرموده «ليلة القدر خيرٌ من ألف شهر» (قدر: ۳)، دورهٔ هزار ماه قمری را معیار بزرگ‌ترین دورهٔ تقدير در نظر گرفته است. علاوه بر آن، دوره‌های مبتنی بر عدد هفت را مطرح کرده است. او معتقد است دوره‌های وقایع جهان براساس عدد هفت و هزار و ضربی از آنهاست؛ برای مثال دورهٔ هفت روزه یا هفت هفته: «كذلك اكثر موجودات العالم على سبعة و حكمها على الاسبوعات فسبعة في سبعة أو في سبعة اسبوعات» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۵۲۴/۵). او دورهٔ بزرگ را دورهٔ هفت هزار ماهه دانسته که حاصل محاسبهٔ هفت یوم و هر یوم هزار ماه است و معادل ۵۸۳ سال و ثلث سال می‌شود: «الفينا سبعة أيام الف شهر سبعة ألف شهر لا محاله و مدتها خمسمائة سنة و ثلاث و ثمانون سنة و ثلث سنة» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۵۲۴/۵ - ۵۲۵). همان‌طور که بیان شد، او پیشگویی فتح بیت المقدس را نیز در پایان ماه ۷۰۰۰ قمری دانسته است.

نکتهٔ جالب اینکه ابن برّجان تأکید کرده است که اگر معادل عددی و مقدار «خیر» در آیهٔ «خيرٌ من ألف شهر» مشخص بود، زمان پایان این دوره و این جهان و وقوع قیامت نیز قابل محاسبه و پیشگویی بود، ولی خداوند علم به زمان قیامت را نزد خود نگه داشته و آشکار نکرده است: «فلا ندری ما هی مدة هذا الخیر .... و من هنا استأثر الله بعلم الساعه لا يعلم ما هو مقدار مدة الخیر المذكور» (ابن برّجان، ۲۰۱۳: ۵۲۵/۵؛ همو، ۲۰۱۶: ۸۰۶).

۳-۳. تحقق پیشگویی او

ابن برّجان پیشگویی کرده بود که فتح بیت المقدس و پیروزی مسلمانان، در ماه چهارم سال ۵۸۴ق. رخ می‌دهد؛ به عبارت دیگر هزار ماه پس از غلبهٔ صلیبیان بر بیت المقدس. او تاریخ تسلط صلیبیان بر بیت المقدس را ۴۸۹ق. بیان کرده و آن را به ۵۰۰ق. گرد کرده و ۱۰۰۰ ماه را

از سال ۵۰۰ ق. آغاز کرده است.

در این باره چند نکته قابل توجه است. نخست آنکه این فتح کمی قبل از دوره شش هزار ماهه رخ داده بود (یعنی در ماه ۵۹۴۰)، ولی ابن برجان برای مطابقت آن با دوائر التقدير و محاسبه وقایع بعدی، سال ۴۸۹ را به ۵۰۰ گرد کرده است. براساس این نکته می توان گفت نظریه دوائر التقدير هرچند ممکن است مطابق با واقع باشد، اما وقایع جهان ممکن است دقیقاً مطابق با آنها نباشد؛ همان گونه که در مورد زمان فتح بیت المقدس توسط صلیبیان مشاهده می شود.

نکته مهم تر درباره پیشگویی فتح بیت المقدس به دست مسلمانان است. بیت المقدس توسط صلاح الدین ایوبی (متوفای ۵۸۹ ق) فتح شد. او در ماه رجب ۵۸۳ بیت المقدس را فتح کرد و بیت المقدس تحت تسلط مسلمانان درآمد (ابن خلدون، ۱۴۰۸: ۳۶۱/۵؛ ابن اثیر، ۱۳۸۵: ۵۴۹/۱۱). بنابراین پیشگویی ابن برجان در زمان بیان شده محقق نشد، بلکه دقیقاً یک سال زودتر اتفاق افتاد. البته شاید این میزان خطا قابل چشم پوشی باشد و بتوان با مسامحه گفت پیشگویی او محقق شده است.

نکته جالب اینکه هرچند پیشگویی سال آن به طور دقیق محقق نشد، اما پیشگویی ماه آن یعنی رجب (اگر آغاز سال، ربیع الاول در نظر گرفته شود) محقق شد. در هر صورت، بشارت ابن زکی الدین که به صلاح الدین بشارت فتح بیت المقدس در ماه رجب را داده بود، محقق شد. البته روشن است که پیشگویی ابن برجان درباره ظهور امام زمان (عج) همزمان با فتح بیت المقدس محقق نشد.

نتیجه گیری

با توجه به اینکه ابن زکی الدین بشارت فتح بیت المقدس در ماه رجب را به صلاح الدین داده و منبع پیشگویی خود را تفسیر ابن برجان در تفسیر آیات ابتدایی سوره روم معرفی کرده بود، تفسیر ابن برجان در تنبیه الافهام بررسی شد. ابن برجان معتقد است این آیات درباره پیروزی ها و شکست های مسلمانان و مسیحیان است و ارتباطی با ایرانیان ندارد. پیشگویی ابن برجان، مبتنی بر محاسبه علم حروف یا علم نجوم نیست، بلکه مبنای پیشگویی او تأمل در آیات قرآن کریم با رویکرد عرفانی است. او با کاربست نظریه «دوائر التقدير» پیشگویی خود و محاسبه فاصله این وقایع و سازگاری آن با «بضع سنین» را توضیح داده است. او معتقد است وقایع و اتفاقات جهان، تجلی مقدرات الهی است که براساس دوائر التقدير و به صورت دوره ای محقق می شوند. از دیدگاه او، پیشگویی وقایع آینده با تأمل بر دوائر التقدير و زمان آنها امکان پذیر

است. او دوره‌های هزار ماهه و دوره‌های مبتنی بر عدد هفت را دوره‌های مهمی می‌دانست. ابن برّجان معتقد است این آیات از سه پیروزی در بیت المقدس خبر می‌دهند: پیروزی مسلمانان و فتح بیت المقدس در زمان خلیفهٔ دوم، شکست مسلمانان در بیت المقدس و پیروزی مسیحیان در سال ۴۸۹ق، پیروزی مسلمانان و فتح بیت المقدس در ماه چهارم سال ۵۸۴ق. او با احتساب هر هفت سال به عنوان یک سال، فاصلهٔ بین نزول قرآن و فتح اول بیت المقدس را مشمول بضع سنین می‌دانست. او با گرد کردن سال فتح بیت المقدس به دست مسیحیان به سال ۵۰۰ق. و همچنین در نظر گرفتن هر هزار ماه به عنوان یک سال، این غلبه را در پایان سال ششم می‌دانست. بر همین اساس، فتح دوبارهٔ بیت المقدس به دست مسلمانان را هزار ماه بعد و در پایان ماه ۷۰۰۰ یعنی ماه چهارم سال ۵۸۴ق. پیشگویی کرده و بر این اساس، سال ششم و هفتم در محدودهٔ بضع سنین قرار می‌گیرند. او نام ماه چهارم را ذکر نکرده است. اگر آغاز سال قمری از ماه محرم در نظر گرفته شود، ماه چهارم می‌شود ربیع الثانی، ولی اگر آغاز سال از زمان هجرت پیامبر (ص) یعنی ربیع الاول در نظر گرفته شود، ماه چهارم می‌شود رجب.

بنابراین گزارش تاریخی که در مقدمه بیان شد و در آن پیشگویی فتح در سال ۵۸۳ق. را به ابن برّجان نسبت داده‌اند، درست نیست و در واقع، ابن برّجان سال ۵۸۴ق. را مدّ نظر داشته است. ممکن است علت این اشتباه غفلت از عبارت «و ثلث سنه» در متن تفسیر باشد. همچنین مشخص شد ابن زکی الدین که ماه رجب را به عنوان زمان فتح پیشگویی کرده، آغاز سال قمری را زمان دقیق هجرت، یعنی ماه ربیع الاول در نظر گرفته است.

علاوه بر این، ابن برّجان معتقد است این آیات، ظهور حضرت مهدی (عج) و پیروزی نهایی مسلمانان را نیز بشارت می‌دهند و فتح بیت المقدس را با ظهور حضرت مهدی (عج) مرتبط می‌دانست. به نظر می‌رسد او این دو واقعه را همزمان و حتی فتح بیت المقدس را به دست مهدی (بالامام العدل) می‌دانست.

دربارهٔ تحقق یا عدم تحقق پیشگویی ابن برّجان، این نتیجه حاصل شد که پیشگویی او دربارهٔ فتح بیت المقدس به دست مسلمانان، یک سال زودتر از زمان تعیین شده محقق شد، اما به نظر می‌رسد این میزان خطا قابل چشم‌پوشی باشد و می‌توان با مسامحه گفت پیشگویی او محقق شده است. در هر صورت، این فتح در ماه رجب رخ داد و پیشگویی ابن برّجان و به تبع آن، پیشگویی ابن زکی الدین به وقوع پیوست. البته روشن است که پیشگویی او دربارهٔ ظهور امام زمان (عج) همزمان با فتح بیت المقدس محقق نشد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
- آل غازی، عبدالقادر (۱۳۸۲ق). بیان المعانی، ج ۱، دمشق: مطبعة الترقی.
- آلوسی، محمودبن عبدالله (۱۴۱۵ق)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، ج ۱ و ۱۱، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ابن ابّار، محمدبن عبدالله (۲۰۰۸م)، التکمله لکتاب الصلاه، تصحیح و تعلیق جلال اسیوطی، ج ۲، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ابن اثیر، عزالدین علی (۱۳۸۵ق)، الکامل فی التاریخ، ج ۱۱، بیروت: دار صادر.
- ابن برّجان، عبدالسلام (۲۰۱۰م)، شرح اسماء الله الحسنی، تحقیق و تعلیق احمد فرید المزیدی، ج ۱ و ۲، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ..... (۲۰۱۳م)، تفسیر ابن برّجان: تنبیه الافهام الی تدبر الکتاب الحکیم و تعرف الایات و النبأ العظیم، تحقیق احمد فرید المزیدی، ج ۱، ۳، ۴، ۵، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ..... (۲۰۱۶م)، ایضاح الحکمه بأحكام العبره، تحقیق و مقدمه جرهارد بورینگ و یوسف کاسویت، لیدن: بریل.
- ابن خطیب، لسان الدین محمدبن عبدالله (۱۴۲۴ق)، اعمال الاعلام فیمن بویع قبل الاحتلام من ملوک الاسلام و مايتعلق بذلك من الکلام، تحقیق سید کسروی حسن، ج ۲، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۴۰۸ق)، تاریخ ابن خلدون، تحقیق خلیل شحاده، ج ۵، بیروت: دار الفکر.
- ابن خلکان، احمدبن محمد (۱۳۶۴)، وفيات الاعیان و انباء انباء الزمان، ج ۴، قم: الشریف الرضی.
- ابن عربی، محمدبن علی (۱۴۱۰)، رحمة من الرحمن فی تفسیر و اشارات القرآن، تحقیق محمود محمود غراب، ج ۳، دمشق: مطبعة نصر.
- ابن عماد حنبلی، شهاب الدین عبدالحی (۱۴۰۶ق)، شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، ج ۶، بیروت: دار ابن کثیر.
- ابن فارس، احمد (۱۴۰۴ق)، معجم مقاییس اللغة، چاپ عبدالسلام محمد هارون، ج ۱، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۰۷ق)، البدایة و النهایة، ج ۱۲، بیروت: دار الفکر.
- ابن منظور، محمدبن مکرم (۱۹۸۸م)، لسان العرب، ج ۸، بیروت: طبعه دار الجیل.
- ابوحیان، محمدبن یوسف (۱۴۲۰ق)، البحر المحیط فی التفسیر، ج ۱ و ۸، بیروت: دار الفکر.
- ابوشامه، عبدالرحمن بن اسماعیل (۱۴۲۲ق)، کتاب الروضتین فی اخبار الدولتین النوریه و الصلاحیه، تحقیق ابراهیم شمس الدین، ج ۳، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- القاری، حسان (۲۰۰۷م)، «ابن برّجان اندلسی و جهوده فی التفسیر الصوفی و علم الکلام»، مجله جامعه الدمشق للعلوم، مجلد ۲۳، صص ۳۶۳-۴۲۴.

۱۶۰ / بررسی پیشگویی ابن برّجان دربارهٔ زمان فتح بیت المقدس / حامد نظریور

- بقاعی، ابراهیم بن عمر (۱۴۲۷ق)، نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور، ج ۵، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- حوی، سعید (۱۴۲۴ق)، الاساس فی التفسیر، ج ۲، قاهره: دار السلام.
- خمینی، مصطفی (۱۴۱۸ق)، تفسیر القرآن الکریم، ج ۲، تهران: مؤسسهٔ تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳)، لغتنامه، ج ۴، تهران: روزنه.
- ذهبی، شمس الدین محمد بن احمد (۱۴۱۳ق)، تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الاعلام، ج ۳۶، ۴۰، بیروت: دار الکتب العربی.
- ..... (۱۴۱۴ق)، سیر اعلام النبلاء، ج ۲۰، ۲۱، بیروت: مؤسسهٔ الرساله.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۳۲ش)، المفردات فی غریب القرآن، چاپ محمد سیدگیلانی، تهران: [بی نا].
- سیوطی، عبدالرحمن أبی بکر (۱۴۲۶ق)، بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة، تحقیق محمد عبدالرحیم، بیروت: دار الفکر.
- شفیع دارابی، محمد حسین (۱۳۷۱)، «نگاهی به مسئله پیشگویی های قرآنی»، معرفت، شمارهٔ سوم، صص ۲۷-۳۵.
- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۶۲)، مجمع البحرین، چاپ احمد حسینی، ج ۴، تهران: مکتبهٔ المرتضویه.
- عمید، حسن (۱۳۸۸)، فرهنگ فارسی عمید، تهران: فرهنگ نما.
- قرشی، علی اکبر (۱۳۵۵)، قاموس قرآن، ج ۱، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- گریل، دنی (۱۳۸۰)، «قرائت برتر از دیدگاه ابن برّجان»، ترجمه فاطمه تهامی، آیین پژوهش، شماره ۷۰، صص ۲-۸.
- مزیدی، احمد الفرید (۱۴۳۴ق)، «مقدمهٔ التحقیق و الدراسه»، تفسیر ابن برّجان، ج ۱، بیروت: دار الکتب العلمیه، صص ۳-۴۱.
- معین، محمد (۱۳۶۰)، فرهنگ فارسی، ج ۱، تهران: سپهر، ج ۴.

List of sources with English handwriting

- Qurān
- Abu Hayyān, Moḥammad b. Yūsef (1420), *al-Bar al-Muhīt fi Tafṣīr*, Beirut: Dār al-Fikr.
- Abu Šāma, ‘Abd al-Rahmān b. Ismaīl (1422), *Kitāb al-rawzatayn fi akhbār al-dawlatayn al-Nūrīyah wa-al-Šalāhīyah*, ed. Ibrāhīm Shams al-Dīn, Beirut: Dār al-Kotob al-‘Ilmiyah.
- Ālūsī, Mahmūd b. Abd allāh (1415), *Ruḥ al-ma‘ānī : fi tafṣīr al-qurān al-‘azīm wa al-sab al-mathānī*. Beyrūt: Dār al-kotob al-‘Ilmiyah.
- ‘Amīd, Hasan (1388), *Farhang Fārsī ‘Amīd*, Tehran: Farhang Namā. [In Persian]
- Al-Biqā’, Ibrāhīm b. Umar (1427), *Nazm al-durar fi tanāsul al-āyāt wa-l-suwar*, Beirut: Dār al-Kotob al-‘ilmiyah.
- Dehkhudā, Ali Akbar (1373 Š.), *Luqatnama*, Tehran: Ruzaneh. [In Persian]
- Dhahbi, Shams al-Din Moḥammad b. Aḥmad (1414), *Tārīkh al-Islām: Wa-ṭabaqāt al-mashāhīr wa-al-a‘lām*, Bayrut: Dār al-Kitab Al-‘arabi. [In Arabic]
- Dhahbi, Shams al-Din Moḥammad b. Aḥmad (1414), *Siyar a‘lām al-nubalā’*, Beirut: Muassasah al-Risalah. Hawwa, Said (1424), *Al Asās fi al-tafṣīr*, Cairo: Dār al-Salām.
- Ibn Abbār, Moḥammad b. Abdollāh (2008), *Al-takmila lkitab-e Sillah*, ed. Jalāl Asiuti, Beirut: Dār al-Kotob al-‘Ilmiyah.
- Ibn ‘Arabi, Muhammad b. Ali (1410), *Rahmah min al-Rahmān fi tafṣīr wa-ishārāt al-Qur‘ān*, ed. *Mahmūd Mahmūd al-Ghurāb*, Damascus: Matba‘a Nazr. [In Arabic]
- Ibn Athīr, ‘Izz al-Din Ali (2010), *Al-Kamil*, Beirut: Dār Sādir.
- Ibn Barrajān, Abd al-Salam (2016), *Izah al-ḥikma bi Ahkām al-‘Bra*, ed. Gerhard Böwering and Yousef Casewit, Liden: Brill. [In Arabic]
- Ibn Barrajān, Abd al-Salam (2010), *Šarḥ Asma Ul- Husna*, 2 Vol., ed. Ahmad Farid al-Mazidi, Beirut: Dār al-Kotob al-‘Ilmiyah.
- Ibn Barrajān, Abd al-Salam (2013), *Tafṣīr Ibn Barrajān: Tanbih al-Afham ila Tadabbur al-Kitāb al-Hakīm wa-Ta‘arruf al-Ayat wa-al-Naba’ al-Azim*, 5 Vol., ed. ‘Amad Farīd al-Mazīdī, Beirut: Dār al-Kotob al-‘Ilmiyah.
- Ibn Fāris, Ahmad (1404), *Mo‘jam Maqaīs al-Loqqa*, ed. ‘Abd al-Salam Harūn, Qum: Maktab al-‘alām al-islāmī.
- Ibn ‘Imad, Šahāb al-Din ‘abd al-Hayy (1406), *Šazarāt al- Zahab fi Akhbār mn Zahab*, Beirut: Dār Ibn Kathīr. [In Arabic]
- Ibn ḳaldūn, ‘Abd al-Rahmān (1364), *Kitāb Wafayāt al-ayan wa anba abna al-zaman*, Qum: Al-Šarīf Al-Razi.
- Ibn ḳaldūn, ‘Abd al-Rahmān (1408), *Tarikh Ibn Khaldūn*, ed. Khalil Shehadeh, Beirut: Dār al-Fikr.
- Ibn ḳallikān, Hamad b. Moḥammad (1364), *Wafayāt al-A‘yān wa-Anbā’ Abnā’ az-Zamān*, Qum: Al-Šarīf Al-Razi.
- Ibn Kathīr, Ismaīl b. ‘Umar (1407), *al-Bidāya wa-al-nihāya fi al-tārīkh*, Beirut: Dār al-Fikr.
- Ibn ḳatīb, Lisān al-Din Moḥammad b. Abd allāh (1424), *Amal al alamfīman buyia qabla l-ihlām min mulūk al-Islām*, ed. Sayyid Kasravi Hasan, Beirut: Dār al-Kotob al-‘ilmiyah.
- Ibn Manzūr, Moḥammad b. Mukarram (1988), *Lisan al-‘ arab*, Beirut: Dār al-Fikr.
- ḳomeini, Mostafā (1418), *Tafṣīr al-Quran al-karīm*, Tehran: Muaseseh Tanzīm wa Nashr Āthār Imam Khomeini. [In Persian]
- Mazīdī, Aḥmad al-Farīd (1434), “Muqadamat al-tahqīq wa al-Derāsa,” *Tafṣīr Ibn Barrajān*, Beirut: Dāal-Kotob al-Ilmiyah, Vol. 1, pp. 3-41.
- Mūīn, Muhammad (1360 Š.), *Farhanf-e Fārsī*, Tehran: Sepehr. [In Persian]
- Al-Qari, Hasān (2007), “‘Ibn Barrajān wa-juhūduhu fi l-tafṣīr,” *Majallat Jāmi‘t Dimashq li-l-‘Ulūm al-Iqtisādiyya wa-l-Qānūniyya*, 23, pp. 363-424.

- Qarshī, 'Ali Akbar (1355), *Qamus-i Qur'an*, Tehran: Dār al-Kotob al-'ilmiyah. [In Perisan]
- Āl Qazī, 'Abd al-Qādir (1382), *Bayān al-Ma'anī*, Damascus: Matba'a al-taraqī.
- Rāqīb Isfanhani, Husien b. Moḥammad (1332 Š.), *Almoḥradāt fi Qarīb al-Qurān*, Tehran: Moḥammad Sayed Gīlanī.
- Suyūṭī, Jalāl al-Dīn (1426), *Bughyat al-wu'āt fo Tabaqāt al-lughawiyyūn wa-l-nuhāt*, ed. Muhammad Ibrāhīm, Beirut: Dār al-Fikr.
- Šahfī Dārābī, Mohammad Hussien (1371 Š.), "Negāhī be mass'aley-e pīshgūeehā-e Qurānī," *M'arifāt*, No. 3, pp. 27-35. [In Perisan]
- Tārīhī, Fakhr al-Dīn b. Moḥammad (1362 Š.), *Majma '-ul-Bahrain*, Tehran: Aḥmad Huseinī.

References in English and French

- Bellver, Jose (2014). "Ibn Barragan and Ibn Arabi on the Prediction of the Capture of Jerusalem in 583/ 1187 by Saladin", *Arabica*, 3/ 4, pp. 252- 286.
- Bowering, Gerhard and Yousef Casewit (2016). "Ibn Barrajan: His Life and Work", *A Qur'an Commentary by Ibn Barrajan*, Leiden, Brill, pp. 1- 46.
- Casewit, Yousef (2017). *The Mystics of al-Andalus: Ibn Barrajan and Islamic Thought in the Twelfth Century*, Cambridge University press, UK.
- Gril, Denis (2000), La 'Lecture supérieure' du Coran selon Ibn Barrağan," *Arabica* 47, 510-522.
- Lopez, Adday H. (2017). "Qur'anic Studies in al-Andalus: An Overview of the State of Research on qira'at and tafsir", *Journal of Qur'anic Studies*, 19.3, pp. 74- 102.

Investigating Ibn Barrajan's Prediction of the Time of the Conquest of Jerusalem¹

Hamed Nazarpour²

Receive: 29/8/2019
Accept: 4/2/2020

Abstract

Predicting historical events is one of the most important topics in historical studies. Ibn Zaki al-Din announced the conquest of Jerusalem in the month of Rajab to Saladin, saying that he derived this prediction from Ibn Barrajan's commentary on the early verses of the Surah Ar-Rum. The purpose of this study is to examine Ibn Barrajan's prediction of the time of the conquest of Jerusalem and how it was calculated. The method of this study is descriptive-analytical and based on library resources.

The basis of Ibn Barrajan's prediction is the contemplation of the verses of the Holy Quran with a mystical approach. He predicts with the application of the theory of "Dawa'ir al-Taqdir" (cycles of determination). He views 1000-month cycles and 7-based cycles as important cycles. In his view, these verses state three victories in Jerusalem: Victory of Muslims in the time of the Second Caliph, Victory of Christians in 489 A.H., and the victory of the Muslims in the fourth month of 584 A.H. (End of the 7000 lunar months). He also believes that these verses herald the final victory of Muslims with the advent of the Mahdi (A.S.). His prediction of the conquest of Jerusalem happened a year earlier than the appointed time. Also, his prediction of the advent of Imam Mahdi (A.S.) did not come true at the time of the conquest of Jerusalem.

Keywords: Ibn Barrajan, Prediction, Jerusalem, Dawa'ir al-Taqdir, Ibn Zaki al-Din

---

1. DOI: 10.22051/hii.2020.27960.2102

2. Assistant Professor, Department of Islamic Doctrinal Thought University of Isfahan; h.nazarpour@ltr.ui.ac.ir

Print ISSN: 2008-885X/Online ISSN:2538-3493